

13. П.А. До кооперативного з'їзду // Рада. – № 103. – 7 (20 травня). – С. 1.
14. Платформа Української Радикальної партії. – Львів : Видання УРП, 1905. – 16 с.
15. Політична історія України ХХ ст. : у 6 т. / редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – Т.1. – К.: Генеза, 2000-2003. – Т. 1. – 424 с.
16. Токар Н.М. Василь Доманицький: життєвий шлях науковця-подвижника / Н.М. Токар // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць / за ред. проф. П.С. Григорчука. – Вінниця : Вид. ВДПУ ім. М.М. Коцюбинського, 2003. – (Серія «Історія» ; Вип. 5). – С. 60-64.
17. Яворенко Л. Чого нам треба? / Л. Яворенко. – Львів : видання УРП, 1905. – 45 с.

*The article highlights the theoretical approaches and practical examples of liberal activists in the Ukrainian cooperative movement in the early twentieth century. in Dnieper Ukraine.*

**Key words:** cooperation, cooperative societies, Ukrainian liberals, national idea autonomy.

*Отримано: 11.04.2013*

УДК 355.48 (4)«1914/1918»

**П. В. Кліщинський**

## **РОЛЬ ПРЕСИ У ФОРМУВАННІ «ОБРАЗУ ВОРОГА» У СВІДОМОСТІ НАСЕЛЕННЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

*У даній статті подаються та аналізуються найбільш поширені засоби і прийоми формування «образу ворога» в свідомості населення Правобережної України в роки Першої світової війни, а також розкривається значення періодичної в цьому процесі.*

**Ключові слова:** преса, «образ ворога», військове протистояння, прийом, засіб.

У процесі будь-якого виду взаємодії держав та їх народів формуються певні уявлення одне про одного, «образ». Це досить складне явище, як і механізми формування образу, що включають суб'єкт, об'єкт, предмет, обставини і форми взаємодії тощо. Війни – одна з форм конфліктної взаємодії держав, що існувала впродовж практично всієї історії людства. Форма, в якій держави прагнуть шляхом збройного насильства реалізувати свої інтереси і цілі за рахунок іншої сторони чи відстояти їх від зовнішніх посягань. Природно, що умови збройного протистояння держав стали екстремальною ситуацією не тільки «взаємодії» країн і народів, але й їхнього взаємосприйняття, яке було під впливом певних закономірностей. Озброєний супротивник, що породжує смерть і руйнування, сприймається принципово по-іншому, ніж партнер у сфері економіки, культури, освіти тощо. Стереотипи взаємосприйняття народів мирного часу в період війни обов'язково трансформуються в «образ ворога», особливо, якщо держава здійснює цілеспрямовану ідеологічну «обробку» населення.

Російська дослідниця Є. Синявська писала: «1914 рік відкрив дорогу війнам нової епохи, в якій з'явилися «небачені до цього часу масова витончена жорстокість і гекатомби жертв» після «відносно моральних війн XVIII і XIX століть, коли все ще зберігали свою силу традиції лицарського благородства і військової великодушності...». «У кривавій війні віднині були знищені всі закони моральності, в тому числі і військової. Людей травили газами, підступно підкравшись, топили кораблі підводними човнами, топили і самі підводні човни, а їхні екіпажі, закупорені у відсіках, живими провалювались в морські глибини, людей вбивали з повітря і в повітрі, з'явилися броньовані машини – танки, і тисячі людей були роздушені їхніми стальними гусеницями. Такого, та ще й в масовому масштабі, не відбувалося в жодних попередніх війнах, навіть найкровопролитніших» [33, с.47].

На сьогодні українська історіографія ще не вийшла на рівень системного дослідження в даному напрямі. Одними з перших в контексті цієї проблеми почали працювати літератори. У цьому сенсі цікавий аналіз образу ворога в публіцистиці Першої світової війни запропонувала М. Моклиця [29]. У російській історіографії дослідженнями в цьому напрямі займаються Е.С. Семявська [32-35], В.В. Миронов [28], А.А. Акопов [24] та ін.

Серед ключових проблем психології війни – сприйняття супротивника. Перед початком війни народу нав'язується думка про її необхідність і неминучість, про захист національних інтересів, тощо. Причому, необхідність в існуванні ворога не пропадає – говорять навіть, що народ об'єднують не паради, а спільні вороги. Виходячи з цього і ґрунтуючись на історичному досвіді, можна припустити, що формування і обґрунтування образу ворога є важливою частиною суспільної боротьби.

Існує думка, що до початку процесу масовізації, або до руйнування станового, закритого суспільства і формування суспільства масового, проблематика ворога не набувала поширення. Розвиток «семантики ворога» відбувався в XIX столітті, що пов'язано з початком процесу масовізації і бюрократизації різних сфер соціального життя [25, с.17-18].

З огляду на серйозність збройного протистояння і сили ворога, в роки Першої світової війни перед імперськими ідеологами постала потреба викликати в населення за допомогою офіційної преси «потрібні» почуття і ставлення. У випадку затяжної та кровопролитної війни це, перш за все, неприязнь, ненависть, страх, обурення, бажання протистояти ворогові, бути пильним і стійким у боротьбі тощо.

Перш за все необхідно уточнити, що ми розуміємо під «ворогом», оскільки в різних ситуаціях це поняття може мати безліч сенсів. Наприклад, зважаючи на період ведення війни, можна сформулювати такі тлумачення ворога, як «чужий», «агресор», «варвар», «злочинець», «ворог Бога», «насильник» та ін.

Згідно з теорією Дж. Оруелла: «Ворог – один з найважливіших елементів організації репресивного режиму. Це – напівміфічний зовнішній супротивник (війна ведеться з якоюсь з могутніх, але

дальніх держав, головним чином десь на околицях країни, хоча ознаки військового стану дають постійно про себе знати не тільки в засобах масової інформації, але й у видовищах убитих від вибухів снарядів). В цьому випадку одна з функцій «образу ворога» полягає в тому, щоби бути умовою постійної істеричної мобілізації суспільства для оборони країни» [25, с.37].

Техніка зображення ворога в пресі припускала декілька моментів: по-перше, нагнітання невизначеної загальної загрози існуванню країни; по-друге, зображення кожного конкретного ворога або окремого супротивника подавалося тільки у припущеному вигляді, з неприємними або комічними подробицями; по-третє, перемога над ворогом розглядалася тільки як подвиг, торжество не окремою людиною, а всієї країни; по-четверте, спосіб подачі «ворога» в пресі або публіцистиці мав бути таким, щоб у читача залишалося не просто позитивне задоволення від прочитаного, але враження прямої вигоди, виграшу.

У період Першої світової війни серед прийомів формування образу ворога у свідомості населення Правобережної України за допомогою преси воюючих держав слід виділити два основних. Перший з них наділяє ворога негативними рисами визначально, на образ ворога працює позиція автора статті, опублікованої інформації, де читачам декларується: «Ось ворог». Чи довіряти запропонованій інформації – залежить від читача і від переконливості наведених фактів. Для цього прийому характерна емоційність викладу, використання експресивної лексики з яскраво вираженим емоційним забарвленням.

Розпалюючи ворожнечу і мілітаристські настрої в суспільстві, україномовна і німецькомовна преса західних регіонів України намагалася зображувати «ворога» з якнайгіршого боку. Так, в описах подій у Москві в серпні 1914 р. помічалася неабияка агресивність тамтешніх жителів щодо німців: «Всі німецькі skleпи і установи знищені. Німецький консулат зруйновано повністю в спосіб, який неможливо описати. І, хоча свідками цього було багато поліцейських, жоден з них не намагався зупинити неподобство» [10, с.6]. Схожі події відбувалися і в Бельгії. Серед інших виділявся інцидент, в ході якого німецька сім'я з 7 дітьми, тікаючи з країни, втратила 3, пошматованих натовпом [2, с.7].

Аналізуючи образ «ворога-агресора», бачимо, що кожна з воюючих сторін прагнула представити дійсним винуватцем війни свого супротивника, виставляючи себе невинною жертвою. Офіційний Берлін повідомляв, що російський уряд видав «Оранжеву книгу» про дипломатичні переговори напередодні війни. У ній підкреслювалося, що Німеччина відкинула останню посередницьку пропозицію Грея про початок переговорів і припинення оточення Белграда і сербської території Австро-Угорщиною. Що ще під час переговорів почалася мобілізація німецької армії і була оголошена війна Росії. Контраргументом до цього приводилося свідчення того, що ще 30 липня німецький амбасадор заявив російському міністрові закордонних справ про продовження посередницької акції Німеччини

і про очікування відповіді з Відня. У цей час в Росії оголосили загальну мобілізацію армії і флоту, що в силу обставин (російський начальник генерального штабу декількома днями раніше завіряв німецького військового аташе, що у разі переходу австро-угорськими військами російського кордону будуть мобілізовані російські військові округи, прилегалі до австрійського кордону, а не до німецького), спровокувало війну. Дещо пізніше «Народний голос» писав: «І не достатньо москалям своєї великої держави. Вони щорічно воюють, як не з однією, то з іншою державою. Тому велика брехня в тому, що Австрія або Німеччина хотіли теперішньої страшної війни. Тільки Росія і її приятелі Англія і Франція вже декілька років готувалися до цієї війни проти Австрії і Німеччини» [20, с.3]. І ще: «У маніфесті до «вірних» підданих кривавий цар-миротворець» говорить, що Росія веде війну з Німеччиною і Австро-Угорщиною через слов'янську солідарність. Тільки у теперішньому моменті справа не тільки в тому, щоб захищати безправно атаковану братську сербську країну, а щоб постояти за великодержавне становище і цілісність кордонів Російської імперії» [22, с.2]. Висловлювалася також думка, що Росію підштовхнув до участі у війні страх перед внутрішньою революцією. Закордонна війна та ідея панславізму повинні були відвернути увагу російської громадськості від внутрішніх проблем [4, с.6].

Російська сторона спростовувала ці звинувачення, зокрема заяву про те, що «Росія виконувала роль захисниці південних слов'ян, прагнучи забезпечити їх інтереси шляхом руйнування Австро-Угорської монархії, чим зачіпаються життєві інтереси Німеччини, для якої вельми важливо зберегти Австро-Угорщину могутньою і сильною для захисту Німеччини зі Сходу і Заходу» [13, с.3].

Маючи в основному пропагандистський характер, матеріали преси мали на меті зображення діянь «ворога» жахливими, дикими, звірячими, варварськими, заперечуючи саму приналежність його до «культурного світу». Тут, використовуючи справжні або уявні факти, досягали успіху обидві воюючі сторони. В одному з номерів «Одеського листка» наводився факт жорстокості і садизму угорських військ, мимовільними свідками чого стали троє російських солдатів. Вони розповідали, що «неподалік містечка Новоселиці на узліссі побачили 11 солдатів-угорців з офіцером. У всіх в руках були скривавлені кинджали. Недалеко від них стояла прив'язана мотузками до дерева гола дівчина, судячи по платтю, що лежало на землі, – сестра милосердя. Все тіло дівчини було скривавлене і покрите ранами. Угорці по черзі кидали в неї кинджали, а один з них натирив її рани сіллю» [21, с.2]. «Розстріляти, побити, кинути в льох, пограбувати – ось накази, які найчастіше злітали з вуст німецьких полковників і лейтенантів», – говорилося в «Киевской мысли» [8, с.1]. Тортури, знущання і виторчені бивства полонених і цивільного російського населення німецька сторона намагалася виправдати жорстокістю самих козаків у ставленні до мирних жителів на окупованих російською армією територіях. Крім того, бачимо безліч скарг самої німецької сторони на факти надзвичайно жорстокого поводження з німецькими підданими

з боку російської армії і в Бельгії з боку французів і бельгійців. Наводиться приклад того, що в Брюсселі німецького різника, який не встиг відступити з німецькими військами, натовп порубав на частини, прикрикуючи: «Хай помре смертю, гідною себе» [5, с.6].

Звичайно, після читання подібних речей на сторінках газет у населення Правобережжя виникало природне бажання тікати якомога далі від подібних звірств. Так, згідно з даними Міністерства внутрішніх справ з кінця серпня 1915 р. населення прифронтових губерній «залишало свої місця проживання не тому, що російські війська змушували його це робити, а добровільно, не бажаючи залишатися під пострілами і взагалі в районі, зайнятому ворогом, оскільки серед народу постійно поширювались чутки про жорстокість поведіння німців з населенням і конфіскацію у них життєвих припасів». У зв'язку з цим люди «не мали шматка хліба», «жінок гвалтували на очах у рідних», «чоловіків використовували на найважчих роботах», а жителі окупованих районів «масово тікали з нашими військами, незважаючи на жорстоку розправу з втікачами». Більше того, при відході російських військ «чинами цивільної влади і військовими начальниками неодноразово робились спроби шляхом морального впливу зупинити народ від виселення, але марно». Причому, згідно з даними МВС від 15 серпня 1915 р., «міське населення, хоча і менше ризикувало, порівняно з населенням сіл, все ж було більше схильним покинути місця проживання» [1, арк.30-34].

Згідно інформації російських видань, не відрізнялися особливим благородством і австро-угорські солдати. На шпальтах газети «Подолія» наголошувалося: «Поява австрійських солдатів викликала в населення панічний страх. І не дивно: напади австрійців супроводжувалося жахливими звірствами над мирним населенням. Їм відрізували пальці, носи, вуха, язика, жінкам – груди, виклювали очі, садили на палі. Безжально знищували витвори мистецтва: картинні галереї, музеї, суспільні бібліотеки, архітектурні храми – все, над чим століттями трудилися людські руки. Так, в с. Раковець відрізали одній жінці груди і розпороли живіт. Біля містечка Кузьміна австрійська кіннота зупинилася, зайнявшись грабунком» [14, с.3-4].

Інформація, розміщена на сторінках газет, нерідко використовувалася як засіб впливу і зомбування громадськості в «потрібному» напрямку. З метою недопущення переходу населення в табір супротивника, а також показати виснаженість економічних ресурсів ворога і недолугість його економіки, в пресі часто подавалася інформація з характеристикою соціально-економічного становища ворожої країни. Зокрема, в австрійських газетах писалося, що в Росії дуже часто буває голод, навіть тоді, коли в цілому по імперії був урожайний рік і лише в деяких регіонах був недорід. «Здається, що у такому разі дуже легко зарадити ситуації, – наголошується в «Народному голосі». – Достатньо лише перевезти хліб з тих країв, де був урожай, в ті, де не вродило. Росія багато хліба вивозить за кордон, то могла б у себе вдома перевезти з одного місця

на інше, як це буває у нас в мирний час. Проте це неможливо, оскільки в Росії немає ні автомобільних доріг, ні залізниць там, де потрібно. У Росії дороги прокладені лише в напрямку, вигідному для армії, щоб було легко нападати на сусідні держави. І виходить таке, що в Росії, де так добре родить хліб, щорічно пухнуть з голоду мільйони мужиків, [...] а російський хліб їдять французи, італійці, англійці та інші народи, яким російські купці поставляють його за низькими цінами» [19, с.2].

Подібні за змістом повідомлення з'являлися і в російських виданнях. Особливо це стає помітним на завершального етапі війни, коли виснажена тривалими бойовими діями Німеччина дійсно переживала економічні труднощі. Російська преса пильно стежила за тамтешніми подіями, подаючи здобуту інформацію з «правильної» точки зору. Зокрема відставка німецького уряду була подана як наслідок надзвичайного загострення продовольчого питання в країні: «Продовольча проблема актуальна як ніколи, – писалося в «Сучасному слові», – криза повністю охопила країну, яка через блокаду виявилася відрізаною від багатих продовольчих ринків» [9, с.1].

Суть другого прийому полягала в неупередженому наведенні фактів, виходячи з яких громадськість мала зробити власні висновки, сформувані власне ставлення до супротивника. Подія умисне подавалася нейтральними словами, а висновки читач повинен був зробити самостійно. Так, в одній з російськомовних газет сповіщалося, що 23 липня о 6 годині ранку, за 12 годин до оголошення Австро-Угорщиною війни Росії, австрійці відкрили вогонь по російських вартових і підірвали зі свого боку опору залізничного моста через р. Збруч [7, с.3]. Аналізуючи прочитане, жителі регіону робили висновок про агресивність Австро-Угорщини і конкретизували образ майбутнього ворога.

Дуже часто використовувався прийом зіставлення «своїх» і «чужих» в однакових ситуаціях. Одним із засобів психологічного впливу на військових і мирне населення ставала певним чином подана в пресі інформація про ведення військових дій. Наприклад, характеризуючи великі і незначні збройні сутички, обидві противні сторони неодноразово вдавалися до навмисного перебільшення втрач супротивника і заниження кількості власних жертв. Подібні тенденції, зокрема, простежуються в російських газетах при висвітленні прикордонних боїв на початку війни. Так, описуючи зіткнення біля Гусятина 31 липня в 1914 р. між 200 австрійськими солдатами і 12 козаками, наголошувалося, що результатом годинного протистояння стала загибель двох австрійців і одного козака [17, с.869]. У перестрілці між російськими і австрійськими солдатами 6 серпня загинули 41 австрієць і 1 російський солдат [18, с.891-892, 894-897]. Суперечать цим фактам повідомлення в Галицьких і Буковинських газетах. У них наголошувалося, що в прикордонних боях від Волочиська до Новоселиці на початку війни австрійські війська хоробро і ефективно відбивали напади росіян: «Прикордонні російські війська або піддаються, або тікають, а стріляють дуже погано» [12, с.7].

Для наповнення «образу ворога» експресивністю використувався сарказм. Обидва ворогуючі табори прагнули показати недоліки ворога найкращим чином. От як описувалися солдати армій Антанти австрійською пресою: «Козак – дуже сміливий проти робітників, жнок і дітей. Його основна зброя – спис, яким він атакує беззахисних, найчастіше ззаду. На звук пруської трубки продає коня, зброю і дезертирує до Австрії. Французький солдат дуже добре тікає. Хотів би за будь-яку ціну потрапити до Берліна, але потрапляє тільки як полонений. Після кожної поразки французької армії надсилає додому депешу з повідомленням про перемогу. Англійський солдат, завербований в лондонському шинку за плату 1 шилінг в день, із задоволенням нападає на незахищені колонії і порожні кораблі» [23, с.7].

У російських виданнях до недоліків німецької і австро-угорської армій, окрім надмірної жорстокості та дисциплінованості, відносили недостатнє навчання в польових умовах і традиційне пруське захоплення парадною стороною справи [6, с.2]. От як евакуйовані в Галичини російські поранені описували атаку будапештських гвардійських гусар під Городком: «Одягнені в яскраві жупани із списками в руках, зімкнутими рядами вихором мчали угорці. Здавалося, ніщо не могло зупинити стрімкого натиску гвардійців. Раптом пролунало грізне тігикання і через декілька хвилин назустріч угорцям відважно виїхали козаки. Дві години продовжувалася грізна битва. Від блискучої будапештської кінної дивізії не залишилося жодної людини» [15, с.3].

З одного боку, існування різних точок зору на організованість німців і безладність російських солдатів як типових рис національного характеру стало в той час стереотипом масової свідомості, сприйняття, а з іншого боку, ці твердження знаходили часте, досить об'єктивне підтвердження фактами. Так, американський кореспондент Дж. Рід, що побував в роки війни на російсько-німецькому та франко-німецькому фронтах, мав можливість безпосередньо порівняти рівень організації російської і німецької армій, їх пересування, постачання тощо. Ось що він побачив в Росії влітку 1915 р.: «Повсюдно крайня дезорганізація: розташувавшись поблизу залізниці, батальйон нічого не їв цілий день, а неподалік – їдальня, в якій на спеці псуються тисячі обідів. Виявляється, там чекають інших військ, що мають прибути залізницею і запізнюються» [30, с.84].

У пресі обох ворогуючих блоків всіляко підкреслювалися систематичні порушення супротивником законів і звичаїв війни, визначених міжнародним правом. Ухвалями Гаазької конференції було визначено, що «воюючі сторони не користуються необмеженим правом у виборі засобів нанесення шкоди ворогові». Зокрема, особливими договорами між державами було заборонено вживання розривних снарядів вагою менше 400 кг, снарядів, що мають єдиним призначенням поширювати задушливі або шкідливі гази, куль, що легко розгортаються або сплющуються в людському тілі [8, с.1]. Але, незважаючи на це, порушення міжнародних законів були систематичними. У роки Першої світової війни німецькі війська першими 22 квітня 1915 р. провели масовану газову атаку

хлором біля Іпру. Саме з цього часу обидві сторони перейшли до використання бойових отруйних речовин [26, с.273]. Ці факти регулярно висвітлювались в пресі обох воюючих сторін, сприяючи тим самим формуванню «образу ворога».

Численні факти порушення ворогом правил війни і знуцання над полоненими призвели до утворення 9 квітня 1915 р. Надзвичайної комісії для розслідування порушень законів і звичаїв війни австро-угорськими та німецькими військами. 19 листопада 1915 р. її було перейменовано в Надзвичайну слідчу комісію для розслідування порушень законів і звичаїв війни австро-угорськими і німецькими військами, а також військами держав, що діють в союзі з Німеччиною та Австро-Угорщиною. До складу комісії входили голова-сенатор і 7 членів, які призначались царем. Комісія складалась з 6 діловодств. Вона проводила розслідування порушень законів та звичаїв війни і військових злочинів проти російських військовослужбовців і полонених. Розглядала також звинувачення, висунуті проти Росії. Результати розслідування публікувались [31, с.94-95]. Висновки роботи комісії також використовувалися для формування негативного образу супротивника.

Вище перераховані факти свідчать про те, що на початковому етапі війни на ідеологічному рівні вдалось досягти бажаних результатів з обох протигорчих сторін. Свідченням цього є враження, яке склалось у австрійських та німецьких солдатів на початку війни, вибух патріотизму в російському суспільстві, бажання вести війну до переможного кінця тощо. Однак дослідник В. Миронов довів на прикладі австрійської армії, що в процесі розгортання війни образ «жорстокого ворога» поступово розвіювався у результаті взаємодії солдатів. Він, зокрема, зазначав, що засоби офіційної пропаганди здійснювали величезний вплив на формування уявлення про супротивника. Однак з часом ці пропагандистські штампи, що наділяли ворога звірчими рисами, вступали в суперечність з особистим досвідом австрійських фронтовиків, отриманим під час безпосередніх контактів з російською армією [28, с.82]. «Чим довше тривала війна, тим сильніше проявлялась втома і розсудливість, тим частіше ворог сприймався в образі такої ж змученої військової людини, вартої кращої долі, ніж бути вбитим і закопаним. Характерно, що подібні настрої почали поширюватися на фронті і в тилу вже через декілька місяців після початку бойових дій. І чим далі, тим сильніше» [27, с.527].

Аналіз матеріалів австрійської преси періоду Першої світової війни виявив суперечності в оцінках російської армії. З одного боку, на сторінках газет висловлювались співзвучні духовно-ментальним установкам більшості населення Австро-Угорщини стереотипи про варварів-росіян, які вторглися в цивілізований європейський світ. Особливо багато уваги приділялося так званім «російським звірствам». На сторінках різноманітних газет з'являлась інформація про вандальські вчинки російської армії, що грабувала і руйнувала будинки мирних громадян Галичини і Буковини, гвалтувала жінок і в жорстокій формі виявляла анти-



семітизм. Причому найважчі звинувачення в порушенні законів ведення війни висувались проти козаків, які, на думку кореспондентів, були «найбільш дикою частиною війська» [2, с.3; 3, с.2].

З іншого боку, О. Синявська та В. Миронов, опрацювавши архівні матеріали та мемуарну літературу, подають досить цікаву характеристику противником бойових якостей росіян. Дослідники зазначають, що навіть в офіційних донесеннях поряд із зваженими професіональними оцінками мають місце зарозумілі випадки на адресу супротивника, аж до звинувачення його в боягузтві. Ось лише деякі з оцінок, дані німцями російській армії: «Нестача освіченості і військової підготовки у російського піхотинця заминяється його витривалістю, тобто здатністю легко переносити всі примхи природи. Російський піхотинець слухняний та старанний, проте не має бажання перемогти»; «В росіян не вистачає духу офензиви, тоді як вони відмінно обороняються і майстерно ведуть партизанську війну»; «Росіян дуже хитрі, але боягузливі» [27, с.528-529].

Але й росіяни не залишалися в боргу, роблячи свої висновки з приводу стійкості і бойового духу ворога. І в цьому плані особливо показовими є висновки армійської розвідки на основі показів військовополонених та спостереження за ними. «Офіцери запасу австро-угорської армії проявляють в бою легкодухість та розгубленість і зовсім не вміють керувати своєю частиною»; «Замість колишньої впертості на допитах і зарозумілого тону у німецьких офіцерів на зміну прийшли покірливий тон, порівняна відвертість і погано замасковане задоволення від того, що потрапили в полон»; «Настрій німецьких солдатів поганий, але офіцери підбадьорюють їх брехливими повідомленнями про перемоги» тощо [27, с.529].

Одним з важливих елементів формування «образу ворога» було розігрування «релігійної карти». Зрозуміло, що католики-австрійці і православні росіяни перетиналися на релігійній основі і мали додаткові причини ненавидіти один одного. Ця ненависть активно «підтримувалась» пресою. Російськомовні газети Правобережжя раз у раз детально описували прояви неповаги обох протиборчих сторін до духовних цінностей. Так, було висвітлено факт жорстокості і вандалізму австро-угорських військ у бомбардуванні Сатанівського жіночого Свято-Троїцького монастиря Подільської губернії, який знаходився на відстані двох кілометрів від містечка. Розташувавшись за 1,5 км від монастиря, австрійці виступили у нього 20 гарматних ядер. При цьому більше всього постраждала сама кам'яна конструкція монастиря і Свято-Покровська церква, яка знаходилася на його території. Крім того, був пошкоджений будинок священика і монастирські господарські будівлі [16, с.2]. У свою чергу австро-угорський амбасадор на особистій зустрічі з Папою Римським протестував проти насильницьких репресій росіян в Галичині на релігійній основі. Він наводив факт того, що росіяни утримували в ув'язненні 4 єпископи і силою змусили жителів декількох сіл прийняти православну віру [11, с.6].

Загалом, під час Першої світової війни з обох ворогуючих сторін в пресі розгорнулася активна пропагандистська кампанія

з формування «образу ворога». Використовуючи реальні та уявні факти, офіційні власті прагнули забезпечити готовність населення до війни. Оскільки «правильний» ворог потрібний завжди і кожному, зображення його в потрібному світлі значно впливало на результат боротьби з супротивником. Психологія «свій-чужий» залишалася в силі майже до кінця: «Свій завжди правий, чужий завжди винний». «Образ ворога» зазнав певних змін на «побутовому» рівні, але залишався на тому ж рівні «в глобальному» плані: жодний народ не був готовий визнати свою країну провокатором конфлікту, шукав і знаходив для неї виправдання – через патріотичні почуття, національну гордість чи інстинкт самозбереження [27, с.530].

Отже, категорія «образ ворога» досить динамічна. І у кожної людини, і в армії, і в суспільстві вона змінювалася під впливом різноманітних чинників. Одним з таких чинників стала преса. І від того, як вдало використовувалися прийоми і засоби подання інформації в газетах, багато в чому залежав успіх виконання поставлених ідеологічних завдань.

### **Список використаних джерел:**

1. Государственный архив Российской Федерации, ф. 76, оп. 1, спр. 80. Перевозка беженцев и их размещение по станциям, 24.07.1915-19.02.1916, 120 арк.
2. Визволення від політики грабежу і визиску // Діло. – 1914. – Ч. 202. – 21 листоп. – С. 6.
3. Жорстокості бельгійців // Діло. – 1914. – Ч. 180. – 13 серп. – С. 6.
4. Києвлянин. – 1914. – №202. – 24 июл. – С. 2.
5. Киевская мысль. – 1914. – №203. – 26 июл. – С. 3.
6. Киевская мысль. – 1914. – №218. – 10 авг. – С. 1.
7. «Кризис» в Германии // Современное слово. – 1916. – №2981. – 3 мая. – С. 1.
8. Московська дич // Діло. – 1914. – Ч. 181. – 14 серп. – С. 6.
9. Нарешті протест Австрії в римській курії // Діло. – 1915. – Ч.11. – 20 берез. – С. 6.
10. Народний голос. – 1914. – 19 серп. – С. 3.
11. Опровержение германской лжи // Києвлянин. – 1914. – №199. – 21 июл. – С. 3-4.
12. Подолия. – 1914. – №89. – 31 авг. – С. 3-4.
13. Подолия. – 1914. – №99. – 24 сент. – С. 3.
14. Подолия. – 1914. – №102. – 1 окт. – С. 2.
15. Православная Подолия. – 1914. – №34. – 14 сент. – С. 869.
16. Православная Подолия. – 1914. – №35. – 21 сент. – С. 891-899.
17. Російські гаразди // Народний голос. – 1915. – Ч. 24. – 25 верес. – С. 2.
18. Російська ласка // Народний голос. – 1915. – Ч. 25. – 2 жовт. – С. 3.
19. Сверхчеловеческий случай жестокости и садизма // Одесский листок. – 1915. – №323. – 25 нояб. – С. 2.
20. Слов'янська чи всеросійська справа // Діло. – 1914. – Ч. 179. – 12 серп. – С. 2.
21. Типи з армії тридержавного порозуміння // Діло. – 1914. – Ч. 192. – 29 серп. – С. 7.
22. Allgemeine zeitung. – 1914. – №3521. – 11 aug. – S. 2,7.
23. Greultaten der Kosaken // Neue Freie Presse. – 1914. – 25 aug. – S. 3.
24. Акопов А.А. Формирование образа врага на страницах газеты

- «Северокавказский край» в годы Первой мировой войны : дисс. ... кандидата исторических наук : 07.00.02 / А.А. Акопов. – Пятигорск, 2008. – 185 с.
25. Гудков Л. Идеологема «врага»: «Враги» как массовый синдром и механизм социокультурной интеграции / Л. Гудков // Образ врага. – М. : ОГИ, 2005. – С. 7-79.
26. Куминов И.Я. Характерные особенности применения оружия и боевой техники в ходе Первой мировой войны / И.Я. Куминов // Последняя война Российской империи: Россия, мир накануне, в ходе и после Первой мировой войны по материалам российских и зарубежных архивов : материалы Международной научной конференции 7-8 сентября 2004 года. – М. : Наука, 2006. – С. 266-274.
27. Мировые войны XX века : в 4-х кн. / [отв. ред. Г.Д. Шкундин]. – М. : Наука, 2002. – Кн. 1: Первая мировая война : исторический очерк. – 686 с.
28. Миронов В.В. Трансформация представлений о противнике у австрийских фронтовиков в годы Первой мировой войны / В.В. Миронов // Человек в истории: разные лики. – Тамбов, 2001. – С. 82-92.
29. Моклиця М. Образ ворога в публіцистиці про Першу світову війну / М. Моклиця // Документально-художня проза про Першу світову війну : матеріали і тези доповідей та повідомлень міжнародної науково-практичної конференції 23-26 жовтня 1994 р. – Львів, 1994.
30. Рид Д. Вдоль фронта / Д. Рид. – М. : Земля и фабрика, 1928. – 324 с.
31. Российский государственный военно-исторический архив : путеводитель : в 4-х т. – М. : РОССПЭН, 2008. – Т. 3. – 535 с.
32. Сенявская Е.С. Противники России в войнах XX века: эволюция «образа врага» в сознании армии и общества / Е.С. Сенявская. – М. : РОССПЭН, 2006. – 288 с.
33. Сенявская Е.С. Психология войны в XX веке: исторический опыт России / Е.С. Сенявская. – М. : РОССПЭН, 1999. – 383 с.
34. Сенявская Е.С. Человек на войне. Историко-психологические очерки / Е.С. Сенявская. – М. : РОССПЭН, 1997. – 322 с.
35. Сенявская Е.С. Человек на войне: опыт историко-психологической характеристики российского комбатанта / Е.С. Сенявская // Отечественная история. – 1995. – №3. – С. 7-15.

*In this article the most widespread facilities and receptions of forming of «appearance of enemy» are given and analysed in consciousness of population of Right-bank Ukraine in the years of First world war, and also the value of periodic opens up in this process*

**Keywords:** *press, «appearance of enemy», military opposition, reception, mean*

*Отримано: 12.03.2013*